

Hajléktalanság családok több generációjában

Fehér Boróka – Lengyel Lea

FEHÉR BORÓKA: BMSZKI és KRE GESZK; fboroka@gmail.com

LENGYEL LEA: BMSZKI; lengyel.lea@gmail.com

ABSZTRAKT A tanulmányban 21 család különböző tagjainak a szociális munkások által rögzített történeteiben (első interjúk, felvételi kérelmek, gondozási naplók) át vizsgáljuk, hogy milyen tényezők vezettek ahhoz, hogy a szülők, felnőtt gyermekeik és akár unokáik is hajléktalanellátó intézmények szolgáltatásait vegyék igénybe. Az egyik szempont a különböző generációk – a szülők (a mintavétel sajátossága miatt elsősorban anyák) és gyermekek – családi háttere, iskolai végzettsége, valamint a gyermekvédelmi szakellátás hatásai a gyermekek életútjára. Különbségeket találtunk továbbá a nemek helyzetében, lehetőségeiben. Tanulmányunk végén kísérletet teszünk arra, hogy felvázoljuk, milyen szociálpolitikai intézkedések lennének szükségesek ahhoz, hogy ne váljanak családok generációi hajléktalanná.

Kulcsszavak: hajléktalanság, anyaság, család, hátrányos helyzet, másodgeneráció

The regeneration of homelessness – several generations of families in homeless services

ABSTRACT In our article, we explore the factors that have led to several generations of families (parents, adult children and in a few cases, even adult grandchildren) becoming homeless. Analysis is based on documents from social work (first interviews, application forms and care reports) of homeless services. One of the factors is family background, education and the role of child protection services in both the parents' (due to the method of collecting data, this mostly means mothers) and the children's generation. We have found differences between the situation and possibilities according to gender. At the end of our study, we propose some measures of social policy needed to prevent several generations of families becoming homeless.

Keywords: homelessness, motherhood, family, vulnerable situation, second generation

BEVEZETÉS

Évek óta foglalkoztat mindkettőnket a hajléktalan élethelyzetben élők, különösen a nők sorsa. Korábbi írásainkban (lásd pl. Lengyel 2021, Fehér – Lengyel 2023) összefoglaltuk, amit a hazai és nemzetközi szakirodalomban¹ összegyűjtöttek a témában: hogy a férfiak és nők másként élik meg a hajléktalanságot, nem feltétlenül ugyanolyan típusú intézményekben élnek, ha hajléktalanná válnak és számos eltérő szükségletük miatt másfajta ellátásokra (is) szükségük lehet, mint a férfiaknak. Az idén 25 éves február 3-ai országos adatfelvétel² válaszait összehason-

¹ Lásd például Mayock – Bretherton 2021, O'Sullivan 2020, Bretherton és Pleace 2018, Baptista 2010 vagy Mostowska 2016.

² A Február 3 kutatás (felnőtt) hajléktalan emberek szállásain, illetve közterületen élők körében gyűjt adatokat. Nem fedi le pl. a családok átmeneti otthonában vagy menedékházakban élő családokat, nőket, vagyis nem tekinthető teljes körűnek a hajléktalan élethelyzetű nők megértése szempontjából. A hivatkozott tanulmányban az adott évi több mint 10 000 válaszadó kb. 23%-a volt nő.

lítva tudjuk például, hogy a hajléktalan élethelyzetű nők iskolai végzettsége lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké (pedig a hajléktalan embereké összességében is alacsonyabb a nem hajléktalan élethelyzetű lakosságénál!), s bár a hajléktalan emberekről sokszor azt gondolják, hogy magányosak, ez inkább a férfiakra igaz: a nők fele nem egyedül él – zömében házastársal, élettárral, csoportban, kisebb részük felnőtt gyermekével vagy szülőjével, egyéb rokonával él (lásd Fehér – Kovács 2018, 9. ábra).

Magyarországon a hajléktalan nőkre általában nem tekintünk anyaként, hiszen a hajléktalanellátó intézmények csak nagykorú embereknek tudnak segítséget nyújtani. Azok a hajléktalanság veszélyébe kerülő családok, és köztük felülreprezentáltak a női egyszülős családok, ahol kiskorú gyermekek is élnek, vagy rokonok, informális kapcsolataik mozgósításával tudnak akár csak ideiglenes lakhatást biztosítani maguknak és gyermekeiknek (rájuk rejtett hajléktalanként³ tekintünk), vagy családok átmeneti otthonába, illetve anyaoththonba kéri a felvételüket (Budai 2015). Mivel ezek az intézmények a bántalmazott nők menedékhelyeivel együtt nem tartoznak a szűken vett hajléktalanellátáshoz, az itt élő nők (és gyermekeik) sem szerepelnek a hajléktalan emberekkel kapcsolatos adatgyűjtésekben. Azoknak a nőknek azonban, akik a hajléktalanellátó intézményekben éjszakáznak, több gyermekük van, mint a hajléktalan férfiaknak és rendszeresebben tartják velük a kapcsolatot, a nők majdnem 5%-a továbbá felnőtt gyermekével él hajléktalanként (Fehér – Kovács 2018).

2022-ben ötven, a BMSZKI átmeneti szállóin élő hajléktalan nő esetkezelésben történt munkáról szóló adatainak másodelemzését végeztük (Fehér – Lengyel 2023), ami szintén a fentieket igazolta: a hajléktalanellátó intézményekben több olyan ember él, akinek édesanyja, édesapja, gyermeke vagy unokája szintén ilyen intézményben lakik vagy más, hajléktalan emberek számára létrehozott nappali szolgáltatást vesz igénybe (például nappali melegedőt, hajléktalanok álláskereső irodáját vagy csak jelentkezett átmeneti szállóra). Az élethelyzet átöröklődése, a kitörési lehetőség hiánya több, családtörténeti munkából is ismert. Pasqualetti (2017) a budapesti Balog család tagjainak élettörténetét követve arra jutott, hogy bizonyos élethelyzetek, például az állami gondozásban nevelkedés nemcsak hogy örökletes, de már természetes is a vizsgált három generáció tagjai számára. Szintén Balogékat vizsgálva jutott arra a szerző, hogy a magyar szegényellátás minden intézménye megjelenik a család esetében. Mindemellett azonosítja azokat a sarokköveket, melyek a társadalomból való kiszakadás, a devianciába hajlás eleme és amik gátolják a társadalmi mobilitás lehetőségét. Fábíán (1977) negyven évvel korábbi munkájában a fővárosi barakktelepen élő Makoldi családot vizsgálta. A családtagokkal folytatott beszélgetések ismertetése mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy a család nehéz helyzetét a magas gyermekszám mellett a családfelelő alkoholizmusa adja.

Számos egyéb tényezőt ismerünk, ami rontja a szegénységbe születők társadalmi mobilitásának esélyeit. A szegénységben élő nők fogamzásgátlási lehetőségei például gyakran rendkívül korlátozottak (Czibere – Molnár 2016), Albert és Dávid pedig kutatásában (2001) megállapítja, hogy a hajadon hajléktalan nőknek több gyermeke van, mint a hajadon nőknek általában. Ha pedig egy nő hajléktalanként esik teherbe, leggyakrabban nem viheti magával újszülöttjét a kórházból (Neményi – Messing 2007). S mivel a kisgyerekkori kötődésnek kulcsszerepe van az egészséges felnőtté válás során (lásd pl. Révész 2015 vagy Perry – Szalavitz

³ Hidden homelessness, családi vonatkozásban lásd pl. Baptista et al. 2017.

2021), talán nem is meglepő, hogy azok, akik maguk is sok hátránnyal vágtak neki az életnek, ezeket utódainknak is átörökítik. Győri a már említett február 3-ai adatok alapján maga is arra az eredményre jutott az állami gondozás és hajléktalanság kapcsolatát vizsgálva, hogy bár nem minden állami gondozott válik hajléktalanná, „*az igen alacsony iskolázottság, a biztonságos érzelmi és anyagi háttér teljes hiánya, a sokszor sérült lelki és pszichés állapot, valamint az etnikai hovatartozás hátrányai végül is, ha kerülő úton is, de igen gyakran mégiscsak a hajléktalanságba vezetnek*” (Győri 2021: 108.). Ezeket a többszörös hátrányokat vizsgáltuk mi is az alábbiakban bemutatott kutatás során.

KUTATÁSUNK

Jelen tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy milyen tényezők vezettek oda, hogy egész családok, két vagy akár több generáció is hajléktalanná váljon, s hogy találunk-e különbségeket az e családokhoz tartozó hajléktalan nők és férfiak helyzete, történetei között. Mintákat kerestünk a hajléktalanná vált családok sorsában, például a nemek, a generációk, a származás szerint.

Adatgyűjtésünkben 2013 és 2023 között a BMSZKI⁴ intézményeiben átmeneti szálláson élő hajléktalan nőket vettünk a mintába azon kb. 150 fő közül, akik korábbi adatfelvételeinkben⁵ szerepeltek. A BMSZKI ügyfélnyilvántartó rendszerében az ellátott neve mellett van mód az édesanya nevére is keresni, így találtunk rá arra a 21 nőre, akinek legalább egy gyermeke⁶ szintén igénybe vevője volt valaha az intézményrendszernek.⁷ Összesen 69 fő adatait elemeztük. Látva azokat az indikátorokat, melyek a másodgenerációs hajléktalanná válás rizikóját növelik, vélelmezhető, hogy vannak még olyan édesanyák a két korábbi mintánkban, akik esetében újratermelődték vagy megismétlődött a hajléktalan élethelyzet, ugyanakkor a fenti adat alapján így is minden hetedik nőnek van olyan egyenesági rokona, aki hajléktalan!

Kutatásunkban a mintába került emberekkel készített első interjúkat, valamint az egyéb, szociális munkás által a gondozási folyamatról írt feljegyzéseket elemeztük, illetve egyes esetekben csupán egyszerű adatlapok szolgálták forrásként. Az *első interjú* egy, a BMSZKI belső eljárásrendje által szabályozott kötelező beszélgetés, mely az átmeneti szállóra beköltöző lakó és az esetkezelő szociális munkás között valósul meg⁸. Ez általában kettejük első formális találkozási pontja – a beszélgetés időtartama, s így a leírt szöveg hossza függ attól, az ügyfél mennyi

⁴ A BMSZKI (Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei) a Fővárosi Önkormányzat hajléktalanellátó szervezete, mely Budapest több kerületében működtet széleskörű ellátásokat egyedülálló vagy párjukkal együtt élő hajléktalan férfiak, nők és gyermekes családok számára.

⁵ Fehér 2018, Fehér – Lengyel 2023.

⁶ Korábbi mintáinkban voltak olyan fiatal nők, akiknek egyáltalán nem volt gyermeke vagy azok még nem töltötték be a 18 éves kort, így adataik nem szerepeltek az intézmény online nyilvántartó rendszerében. Nekik az édesanyjukat kerestük a nyilvántartásban, találat esetén pedig tovább kutattunk az esetleges testvéreik után.

⁷ Fontos kiemelni, hogy bár Budapesten több hajléktalanellátó szervezet segíti a rászorulókat, adatbázisaik nem hozzáférhetőek egymás számára, így ha valamely mintába került édesanyának oldalági rokona vagy gyermeke más szervezet szolgáltatásait veszi igénybe, arról nincs információnk. Mivel a fővárosi hajléktalanellátásnak a BMSZKI csupán egy, bár jelentős szereplője, adataink semmiképpen sem tekinthetők teljes körűnek még Budapest vonatkozásában sem.

⁸ Kizárólag egy olyan intézmény van, ahol minden beköltöző a szakmai vezetőnél vesz részt az első interjúban.

mindent szeretne vagy tud megosztani magáról és az életéről, s az esetkezelőnek milyen eszközei, készségei vannak az információszerzésre. Az első interjú félíg strukturált interjúnak tekinthető, melyben vannak megadott szempontok (lakáséletút, foglalkoztatási, egészségügyi helyzet, kapcsolati háló stb.), ugyanakkor nincs külön kérdéssor az olyan, a nőket talán inkább érintő területekre, mint a gyermekek vagy a családon belüli bántalmazás. A BMSZKI intézményeiben három hónapos jogviszonyok vannak, minden jogviszony lejártakor úgynevezett összefoglaló értékelést ír az esetkezelő az elmúlt hónapok során megtett lépésekről, elért eredményekről és az új jogviszony időtartamára kitűzött célokról. Emellett minden találkozásról rövid bejegyzést tesz az úgynevezett *gondozási napló*ba.

Az eddig említett dokumentumok másodelemzés során való használhatósága függ annak minőségétől. Az interjúkról szöveges összefoglaló készül, mely egyes esetekben részletes, akár szó szerinti idézeteket is tartalmaz, másoknál tömörebb, lényegre törőbb a szöveg. Ugyanígy a gondozási naplókban is szerepelhet egy részletesebb beszámoló a találkozásról, vagy csupán annyi, hogy „segítő beszélgetés”. Azokat az eseteket, ahol egy egyén vonatkozó dokumentumai erősen hiányosak, nem zártuk ki a mintából, hanem az egyes vizsgálati szempontoknál hiányzó adatként jelentettük meg. Mivel kutatásunk főként kvalitatív adatokon alapul, azok számszerűsíthető adattá formálása eleve kihívásokkal teli, továbbá sok esetben azt találtuk, hogy a széleskörűen folytatott első interjú adatfelvétel is sok hiányosságot rejt, például azért, mert ekkorra még nem épült ki a bizalom a kérdező és a lakó között.

Adatgyűjtésünket kiterjesztettük az úgynevezett *FET⁹ adatlapra*. A BMSZKI rendszerében, ha valaki szeretne átmeneti szállóra költözni, részt kell vennie egy felvételi beszélgetésen, melynek vezérfonala egy kérdőívhez hasonló adatlap. Ebben például olyan, a kutatás szempontjából nagyon releváns adatok szerepelnek, mint hogy hány gyermeke van, hol aludt előző éjjel, mikor kezdődtek a lakhatási gondjai, mennyi bevétele van, van-e olyan családtagja, aki szintén hajléktalan. A felvételi folyamat az üres férőhelyek függvényében néhány naptól akár több hónapig is eltarthat, ez idő alatt az éjjeli menedékhelyeken várakoznak az ügyfelek.

Munkánk során a mintába került 69 fő 46 első interjút és kapcsolódó gondozási dokumentációját dolgoztuk fel¹⁰. 15 főnek csak FET adatlapja volt, további 8 főről csak alapinformációkat tudtunk. Előbbi csoportba azok tartoznak, akik megjelentek a felvételi beszélgetésen, de vagy nem költöztek be átmeneti szállóra vagy ott olyan rövid ideig¹¹ laktak, hogy nem készült el az első interjú. Az a 8 fő, akiről csak alapinformációnk van, igénybe vette a BMSZKI valamely szolgáltatását, azonban olyat, ahol nem készül első interjú vagy részletes gondozási napló, például egy nappali melegedőt vagy a háziorvosi rendelőt, s jellemzően csak pár alkalommal.

⁹ Felvételt Előkészítő Team.

¹⁰ Az első interjúk és a gondozási naplók egyénekkal, nem pedig családokkal való munka eredményei – így többnyire nem kapcsolódnak össze a családtagok dokumentumai, s a történeteik közötti esetleges ellentmondásokat nem tudtuk tisztázni.

¹¹ Az átmeneti szálló rövid időre szóló igénybevételének legfőbb oka a vidékre költözés, a jogviszony súlyos házi-
rendsértés vagy a térítési díj tartozás miatti felmondása.

A MINTA

A mintánkat kezdetben 22 család alkotta. Egy család esetében a korábban a mintánkba került fiatal nő három testvérét találtuk meg a nyilvántartásban, illetve egyikük első interjújából ismert volt számunkra az édesapjuk neve is, így őt is megkerestük. Ők voltak az egyetlen család, ahol az édesanya nem szerepelt a nyilvántartásunkban, azonban azonosítható volt a másodgenerációs vonal. Mivel több szempontból is nagyon elkülönültek a fennmaradó 21 családhoz képest, kizártuk őket az elemzésünkben.

A mintába került 21 édesanya közül ketten a férjükkel együtt vesznek igénybe ellátást, így két édesapa szerepel a mintánkban.¹² A nőknek összesen 40 gyermeke van, akik közül 15 férfi és 25 nő. Két felnőtt unokát¹³ is találtunk, egy lányt és egy fiút. Az édesanyáknak három testvérük, egy nő és két férfi szerepel az ügyfényilvántartásban. Van továbbá egy nagymama, aki az egyik anyának az édesanyja, életkora alapján azonban nem őt tekintettük édesanyának – így összesen három olyan családot találtunk, ahol három generáció élt hajléktalanságban.

A legfiatalabb személy 18¹⁴, a legidősebb 69 éves volt. (Érdekesség, hogy a legeslegfiatalabb mintába került hajléktalan ember a 18. születésnapján jött el édesapja házából és jelent meg azon az éjjeli menedékhelyen, ahol édesanyja akkor megszállt.) Az édesanyák korosztálya 39 és 69 év közötti volt, a gyermekek 19 és 49 év közöttiek, az unokák pedig 18 és 20 évesek. A legtöbben az első igénybevételt megelőzően lakásban laktak, azaz főként tartozás miatti kilakoltatás, az al- vagy ágybérlet hirtelen megszűnése vagy a lakás hirtelen lakhatatlanná válása miatt fordultak a BMSZKI-hoz. Az iskolázottsági szint szerinti bontásban nem találtunk felsőfokú végzettséggel rendelkező személyt, pedig a hajléktalan emberek között előfordul. A legjellemzőbb iskolai végzettség a 8 általános, de vannak olyanok, akik egyáltalán nem jártak iskolába, illetve érettségivel vagy szakképesítéssel rendelkezők is. A mintába került személyek harmadának munkabérből van bevétele. 24-en, összesen 11 családból valamely rokonukkal egy időben jelentek meg a BMSZKI-nál, közülük egy testvérpár. Az anya-gyermek párok közül hárman a fiukkal, heten a lányukkal érkeztek a rendszerbe. A második generációban a magyar társadalomhoz képest is felülreprezentált a nők aránya, nem csak a szülővel együtt hajléktalanná válók körében.

¹² Az, hogy csak két férjet találtunk, nem jelenti azt, hogy a mintába került nőknek nincs párkapcsolatuk. A későbbiekben bemutatjuk az erre vonatkozó adatokat.

¹³ A BMSZKI családok átmeneti otthonát is működtet, melynek adatbázisa közös a hajléktalanellátó résszel, így mellettük több olyan kiskorú unokát is találtunk, akinek a nagymamája szerepelt a mintában, azonban meghatározásunk szerint ők „csak” veszélyeztetettek a hajléktalanná válás által, így nem számoltuk őket a harmadgenerációs hajléktalan családok körébe.

¹⁴ Hajléktalanellátó intézményekben csak felnőttek fordulhatnak meg. Ugyanakkor az élettörténetekből kiderült, hogy valójában többen nagykorúvá válásuk előtt váltak hajléktalanná – például közterületre költöztek szintén kiskorú párjukkal, vagy rokontól rokonig vándoroltak szíveségi lakáshasználóként.

MÁSODGENERÁCIÓS HAJLÉKTALAN ÉLETHELYZETŰ CSALÁDOKRÓL ÁLTALÁBAN

Gyermekek

Vizsgáltuk a mintába került hajléktalan emberek gyermekeinek számát, valamint a gyermekek gyermekeinek számát. Az volt a hipotézisünk, hogy azok a felnőttek, akiknek szülei hajléktalanná váltak, kevesebb gyermeket vállalnak. Számszerűen ez igazolódott, azonban sajnálatos módon túl sok volt az adathiány, illetve az említett gyermekek még abban az életkorban vannak, hogy vállalhatnak gyermeket.

Hét anyának egy gyermeke van, ők szintén hajléktalanellátást vesznek igénybe. Négy anya-gyermek páros egyszerre kért segítséget az intézménytől. A 39 éves Mária¹⁵ 19 éves lányával együtt került egy éjjeli menedékhelyre, s lakik most egy átmeneti szállón lányával közös szobában¹⁶. Lakhatásuk sosem volt biztos, hajléktalanná válásuk rövid története: *„Az albérletet, amiben élnek, közben eladják, és ki kell költözniük. 1 hónapot csavarognak, hálózsákban alszanak, lemennek a Balatonra stb. Pesten nem találnak más szállást, csak a [fapadot]”*¹⁷. Itt töltenek pár éjszakát, majd az [átmeneti szálló] felveszi őket, egy 4 ágyasba. Szeretnének innen kétágyasba kerülni. Nem érzik jól magukat a szobában.”

Kinga (45) édesanyjával (66) együtt vált hajléktalanná, időközben fia is elérte a 18 éves kort, s szintén megjelent a BMSZKI rendszerében, azaz esetükben háromgenerációs hajléktalanságról beszélhetünk, ahol a szülő-nagyszülő felnőttként vált hajléktalanná, míg a gyerek/unoka állami gondozásból kikerülve nem tudta biztosítani a stabil lakhatást önmaga számára. Kinga (és fia, Márton későbbi) hajléktalanná válása: *„Kinga az édesanyjával költözött az [átmeneti szállásra]. Korábban a Y. kerületben éltek egy önkormányzati bérlakásban, az élettársával, fiával és az anyjával. A párja többször bántalmazta. Ő az utcára menekült az akkor egyéves körüli gyerekekkel.”*

Szintén bántalmazás elől menekülve, bár késleltetve költözött Budapestre, s vált hajléktalanná Rita (56) és lánya, Zita (23), akik a BMSZKI egyik páros szállóján¹⁸ élnek. Rita elbeszélése a krízisről és utóöngéjéről: *„Rita életében a gondok akkor kezdődtek, amikor férje egyre többet kezdett inni. Az életük megromlott, az ügyfél és lánya rettegtek otthon. Ritát verte is a férfi. Végül 2014-ben anyát és lányát elzavarta otthonról a család részeg, agresszív feje... Három évig még vidéken, albérletben laktak, ám itt alig tudtak megélni. Munka reményében költöztek végül Budapestre lányával.”* Zita szemszögéből ugyanezek az évek: *„Gyermekkorát nem tudja felidézni, „mintha meg sem történt volna”. Vélhetően az apuka abúzusai miatti trauma az oka. A gyermekkoráról nem tud emlékeket felidézni, nem voltak barátai, társas kapcsolatai az osztályban,*

¹⁵ Az anonimitás érdekében a mintába került személyek nevét megváltoztattuk, s kitalált keresztnévvel szerepelnek tanulmányunkban.

¹⁶ Az átmeneti szállók eltérő komfortfokozatúak: egy olyan intézmény van, ahol egyágyas szobák vannak, több intézményben vannak kétágyas szobák párok (együtt érkezők) számára, de a legtöbb intézményben ennél több ismeretlen osztja meg a szobát egymással.

¹⁷ A fapad az éjjeli menedékhely népszerű szinonimája. A legtöbb menedékhely nem koedukált, vagy férfiakat, vagy nőket fogad, nagy hálótermekben.

¹⁸ A BMSZKI nem csak élettársakat vagy házastársakat fogad a páros szállón, hanem olyan hajléktalan embereket, akik valamilyen rokoni kapcsolat (anya-gyermeke, testvérek) vagy egyéb (barátság) miatt szeretnének együtt élni.

olyan, mintha csak megtörténtek volna a feje fölött a dolgok. ... Az apa azóta is a házban lakik, alkoholizmusa miatt kényszerült az anyukája és ő, hogy elköltözzenek onnan. Gyakran bántalmazta is az asszonyt. Amikor Zita nagyobb lett, volt, hogy közéljük állt, olyankor ő is kapott. Apja alkoholizmusa 14-15 évvel ezelőtt kezdődhetett. Az apa az alkoholproblémái miatt már a munkáját is elvesztette. Erre az időszakra Zita úgy emlékszik vissza, hogy nem egyszer kellett az apjáért menniük a detoxikálóba édesanyjával."

Tizenegy anyának van legalább négy gyermeke. A gyermekek közül ugyanez öt személyre igaz. Amáliának kilenc testvére volt, közülük kettő féltestvér. Gyermekkora bántalmazásokkal teli: „Amália volt a »fekete bárány«, apja nagyon sokat verte őt. Két nővérével aztán a nagyszülőkhöz került, ott már jobb volt a sora. Időnként azonban újra hazavitték őket („a hajmánnál fogva ráncigáltak hazáig”) és folytatódtak a kegyetlen verések. Valahogyan az ügyfél anyja is részt vett ezekben a kegyetlenkedésekben: „Kilenc gyereke az asztalnál ült és kapott enni, én a kályha mellett, külön, és csak csontokat dobáltak nekem...” 16 éves korában ment férjhez. „Párjával és 4 gyermekével élt itt [lakásban]. Párkapcsolata azonban megromlott, az élettársa verte őt. Itt ismerkedett meg jelenlegi párjával, F. G.-vel. Kapcsolatuk komolyra fordult, Amália elhagyta addigi élettársát (és gyermekeit) és G.-vel [egy másik városba] mentek. Itt vették igénybe először a hajléktalanellátás szolgáltatásait. Ekkor már Amália ismét várandós volt, G.-vel közös gyermeküket várták. 2016. május elején a jobb élet reményében jöttek Budapestre. Az utcán, hajléktalanoktól hallottak az [átmeneti szállóról], ide mentek. A [szállóról] egy [másik szállóra] irányították őket. Négy nagyobb gyermeke tehát az apjuknál vidéken maradt. Ötödik gyermeke születésekor a [szállóról] vitte be a mentő a kórházba. A gyermek a kórházból csecsemőotthonba került."

Réka maga is sokgyermekes családba született, majd állami gondozásba került. Élettársától kilenc gyermeke született, jellemzően anyaotthonban és családok átmeneti otthonában nevelte őket. „Gyermekkorát intézetben tölti Ny-n. ... Hatan testvérek, ő a legidősebb. ... 22 évig volt élettársi kapcsolata Sz. D.-vel. A kapcsolatban sokszor és súlyosan bántalmazta Rékát, három alkalommal megszurta. Élettársa több alkalommal volt büntetve, illetve volt BV-ben. Kilenc gyermekük született. Gyerekeivel van kapcsolata. Egy gyermeke önálló bérlakásban él saját családjával; egy BV-ben van; négy gyermek intézetben él. Látogatja őket."

A gyermekekkel kapcsolatban azt is vizsgáltuk, hányan veszik igénybe a BMSZKI szolgáltatásait. Ez nem jelenti azt, hogy az édesanyjukkal egy időben vagy ugyanabban az intézményben élnének, kizárólag azt, hogy volt olyan időszak, mikor a szervezettől kértek segítséget. Tizenegy nőnek egy gyermeke, négyüknek kettő, szintén négyüknek három gyermeke, míg kettejüknek legalább négy gyermeke fordult meg nálunk. Egy nagy családról a későbbiekben számolunk be részletesebben, mert példájuk jól mutatja, hogy a gyermekkori hátrányok mellett a diszfunkcionális családok és a kilátástalanság hogy vezet különböző módokon ugyanúgy a hajléktalanságba egy egész családot akár egy időben, akár más-más okból kifolyólag, eltérő időpontokban.

Származási hely

A BMSZKI ügyfélnyilvántartása tartalmaz bizonyos alapvető adatokat, például a születési helyet, így ez hiánytalanul a rendelkezésünkre állt. Az ország legszegényebb régiójából, Észak-Magyarországról 6 család 21 tagja érkezett, köztük a legnépesebb család, ahol az édesanya öt

édesanyját, akik Budapesten vannak. Zavaros, hogy mikor költözött fel Budapestre és mennyi időt töltött itt, mielőtt szállóra került volna. Utcán volt egy hetet, a [...] Stadion környékén. ... Édesanyja jelenleg az [átmeneti szállón] lakik, a felvételikor szerették volna, ha Sándor is mellette tudna maradni, de végül a [szállóra] vették fel, ahol testvére, Vanessza lakik a párjával. Mindennap velük tölti a napját, ugyanarra az alkalmi munkahelyre jár építőiparban, mint sógora.”

Iskolázottság

Ötvennégy alanyunk iskolai végzettségét ismertük. A tizenöt adathiányból tizennégy a gyermekek generációjából adódott. Általánosságban azt találtuk, hogy a gyermekek iskolai végzettsége jobb, mint a szülők generációjában. A szülők közül többen vannak, akik vagy nem jártak egyáltalán iskolába vagy nem végezték el a nyolc osztályt. A gyermekek közül a szülőkhöz képest többen vannak, akik elkezdtek a középiskolát (még ha nem is fejezték be), s csak ebben a csoportban vannak olyanok (mindössze ketten), akik leérettségiztek.

A mintánk iskolai végzettségre vonatkozó adatait vizsgálva szembevetnő, hogy a magyarországi hajléktalan emberekhez képest is aluliskolázottak. Sem a szülők, sem a gyermekek között nincs olyan személy, aki diplomás. Ez nem csak azt jelenti, hogy kevesebb évet jártak iskolába a másodgenerációs hajléktalanságban érintett egyének, hanem azt is, hogy ezáltal nem volt lehetőségük olyan tudást szerezni, mely a munkaerőpiacon jobb helyzetbe pozicionálja őket. Emellett az iskolai évek alatt kialakuló informális kapcsolatokban sem részesültek, azaz nem alakíthattak ki olyan barátságokat, melyek a későbbi életükben támogatást és biztonságot nyújtottak volna nekik, s amelyekkel kompenzálni tudták volna esetleges korábbi traumáikat és a rossz körülményeket.

A nők iskolai végzettségét külön vizsgáltuk, s azt találtuk, hogy mind a két generációban csak nőknek van nyolc általános osztálynál alacsonyabb végzettsége. Az anyák generációjában közülük mindannyian mélyszegénységben nevelkedtek, egyikük állami gondozásba is került. Mind a heten valamilyen tartós betegséggel élnek együtt, hármuknak pszichiátriai diagnózisa is van. Négyen párkapcsolati bántalmazás elől menekülve váltak hajléktalanná. Mindannyiuknak legalább négy gyermekük van, összesen negyvenhét gyermekük született. Egyikük tudta csupán maga nevelni a gyermekeit (négyet), a többiek, azaz negyvenhárman állami gondozásba kerültek gyermekkoruk valamely pontján. Közülük tizennyolcan felnőtté válva igénybe vették a BMSZKI szolgáltatásait.

Mihálynak az édesanyja és két idősebb testvére élt már a fővárosban, mikor úgy döntött, maga is itt próbál szerencsét: „Mihály születése után két testvérével a család leköltözött vidékre, egy komfort nélküli családi házba, ami rossz állapotban volt. Édesapja próbálta újíztatni, de az életkörülmények rosszak voltak, így beleegyezett abba, hogy nevelőszülőkhöz kerüljenek a gyerekek. Édesanyja utólag tudta meg és nehezményezte, de nem volt más megoldás. ... Szakközépiskolát végzett, ahol le is érettségizett, valamint utána informatikai tanfolyamon vett részt. ... [nagykorúvá válása után] vidékről jött Pestre testvérét követve, és ugyanarra a szállóra került, amelyiken nővére lakik a párjával.” Roland, Mihály bátyja, szintén vidékről érkezett Budapestre: „Alkoholista, börtönviselt apja gyakran megverte őket, és az anyjától sem kapott védelmet vagy szeretetet. A faluban volt egy kis házuk, majd azzal egy sorban szocpolra építettek egy nagyot, amiben a mai napig is lakik a család. Roland hetes iskolában kijárta a 8 általánost, de to-

vábbtanulni nem tudott, mert a szülei nem támogatták, pedig karosszerialakatos szeretett volna lenni. A gépekhez nagyon jó érzéke van, és sajnálja, hogy nem tanulhatott szakmát. 15 évesen saját maga kérte, hogy intézetbe mehessen, mert már nem bírta, ami otthon volt. 3 hónap múlva kihozták, szerinte csak a pénz miatt. ... Később dolgozott, ott ismerte meg a párját, akinek szintén nagyon nehéz élete volt. ... Roland anyja felajánlotta nekik, hogy lakjanak a kis házban havi 15 ezer forint bérleti díj ellenében. Roland dolgozott, mikor amit lehetett, és a munkaügyi központtal is tartotta a kapcsolatot. Jogosult volt az FHT²²-ra, és csak egyszer kapott közmunkát. Párja beteges, dolgozni korlátozottan tud. 5 évig maradhattak ott, majd az anya eladta a házat, és utcára kerültek. Csak az útiköltséggel a zsebükben indultak el Budapestre, egy ideig az utcán éjszakáztak, majd jelentkeztek a FET-en.” Roland esetében látszik, hogy szeretett volna szakmát szerezni, azonban míg Mihály fiatalkorában az állami gondozás lehetővé tette a tanulást, sőt, a képességeinek megfelelő szakképző iskolát kerestek neki, addig Roland nem szerezhette szakmát, mert szülei nem biztosították számára lehetőséget. A fővárosba érkezésük is más volt, hiszen Mihály már a családtagoktól rendelkezett előzetes információval arról, milyen lehetőségei vannak, pontosan hova kell segítségért fordulnia, Rolandék esetében ez a tudás csak közterületen töltött idő után lett meg.

Ildikó példája jól mutatja, hogy a mélyszegénység hogyan tudja befolyásolni az iskolai éveket, illetve mindegyre hogyan rakódik rá a nemi különbség: „Egy kis házban élték, édesapjával, édesanyjával és hét testvérével. Édesapja nyomorék volt, balesetet szenvedett egy akácfá tetejéről esett le, miközben gallyazták a fát, ráesett egy rönkre. ... Édesanyja nagyon sokat dolgozott, ilyenkor a testvérekre Ildikó vigyázott, mivel ő volt a legidősebb. Nagyon mély szegénységben éltek. ... Iskolába soha nem járt, csak a két fiútestvére, a lányok az édesanyjuknak segítettek, nem volt lehetőségük tanulni.” Ildikónak három gyermeke szerepel a BMSZKI rendszerében, közülük egyről van információnk, ő elvégezte a nyolc osztályt.

ÁLLAMI GONDOZÁSBAN ÉS CSALÁDBAN NEVELKEDETT GYERMEKEK KÖZTI HASONLÓSÁGOK, ILLETVE KÜLÖNBSÉGEK

Mind az anyák, mind a gyermekek esetében vizsgáltuk a gyermekevéket, azok körülményeit. 15 anya és 33 gyermek gyermek- és fiatalkorát ismertük az első interjúkból és a FET-adatlapokból.²³ Az anyák esetében három csoportba tudtuk sorolni a gyermekevéket: állami gondozás (4 fő), hátrányos helyzet (6 fő) és „jó” gyermekkor (5 fő)²⁴. Az állami gondozásban nevelkedetknél nem hoztunk létre külön kategóriákat aszerint, hogy mikor és miért emelték ki őket a családból, illetve mennyi időt töltöttek gyermekvédelmi szakellátásban. Hátrányos helyzetűnek tekintettük azokat, akiket csak az egyik szülő nevelt, valamely családtag elhunyt vagy börtönbe került, jelen volt az agresszió bármely formája, mélyszegénységre utaló jeleket találtunk (akár a lakhatás, akár az életmód vagy a szülők foglalkozása, egészségügyi állapota terén). Azokban a családokban, amelyet hátrányos helyzetűnek kódoltunk, a fentiek közül egyszerre több problé-

²² Foglalkoztatást helyettesítő támogatás – azok az aktív korúak igényelhetik, akik aktívan munkát keresnek és együttműködnek az állami foglalkoztatási szervekkel. Összege évek óta 22 800 Ft.

²³ Ez a két dokumentum tartalmaz olyan kérdéseket, melyek célzottan vonatkoznak a gyermekkorra.

²⁴ Hat anya esetében nincs annyi információnk a gyermekevekről, hogy kategorizálni tudtuk volna.

ma volt jelen. „Jó” családi helyzetűnek kategorizáltuk azokat, akik élete ha nem is volt anyagi problémáktól terhes, de azokat a szülők tudták uralni, dolgoztak és munkaviszonyukat fenntartották – vagy nem találtunk ezzel ellentétes utalásokat a dokumentumokban²⁵.

A gyermekek generációjában nem akadt olyan, aki jó körülmények között nevelkedett! Tizenötön töltötték el valamennyi időt gyermekvédelmi szakellátásban. Hátrányos körülmények között tizennyolcan nőttek fel, tizenöt esetben mélyszegénységre vonatkozó adatokat találtunk, míg hat esetben legalább az egyik szülő bántalmazó magatartást tanúsított. Kinga gyermekkorra mutatja, hogy fordul át a mélyszegénység és a bántalmazó szülő melletti nevelkedés a családból való kiemelésbe: *„Mindig sírt, nem merte elhagyni a lakást. Még a közeli boltba sem ment le. A Y. kerületben laktak. Nem volt ablak, csak fóliával takarták be az üveg helyét. Nem volt villany és fűtés sem. Az apja sokat ivott. A szomszédok értesítették a gyámhatóságot. Hárman voltak testvérek akkor. Az anyja a negyedik gyerekét várta. Ő állami gondozásba került. Ekkor hatéves volt.”*

Több tényező mentén végeztünk összehasonlító vizsgálatot az állami gondozásban nevelkedett és a végig családban felnőtt gyermekek közt. A két vizsgálati csoport nem mutatott releváns különbséget a bevételt illetően, mindkettőben a legjellemzőbb a munkabérből származó jövedelem. Ugyanolyan arányban élnek párkapcsolatban. Abban sincs számottevő különbség, hogy honnan érkeztek a BMSZKI rendszerébe. Mindkét csoport tagjait kimagaslóan nagy arányban érte bántalmazás – legyen az akár felnőtt-, akár gyermekkori, s annak bármilyen formája –, s nagyon alacsony a pszichiátriai diagnózissal rendelkezők aránya²⁶.

Eltér ugyanakkor a két csoport iskolai végzettsége. A gyermekvédelmi szakellátásban élőknél esetében a rendszer pozitív, kompenzáló hatással van az iskolai végzettségre, ugyanis nincs köztük olyan, aki nem végezte el legalább a nyolc osztályt, valamint aki elkezdte a középiskolát, az be is fejezte – lásd Rolandék fenti történetét. A hajléktalanságba vezető útból is találunk eltérést. A rossz anyagi helyzetből származóknál a közüzemi számlákkal való elmaradás és a szívességi lakáshasználat miatti kiszolgáltatottság a jellemző bekerülési ok. Az állami gondozásban nevelkedettek esetében jellemzően az intézményből (gyermekvédelem, büntetés-végrehajtás) való kikerülés vezet a hajléktalanná váláshoz.

Nemcsak a szolgáltatás igénybevételének okában, az ottani jogviszony megszűnésének indokában is eltérést mutat a két csoport. A gyermekvédelmi szakellátásban felnőttek esetében a legjellemzőbb a térítési díjjal való elmaradás, ami feltételezhetően abból adódik, hogy csak felnőttként találkoznak az önálló pénzkezelés feladatával. A mélyszegénységből érkezők esetében fenyegető magatartás (akár lakótárrsal, akár partnerrel, akár intézményi dolgozóval szembeni), illetve a verbális vagy fizikai agresszióban csúcspontot elérő lakótársi konfliktus miatti felmondás a leggyakoribb kikerülési ok.

A BMSZKI intézményeiben való megjelenéskori életkort vizsgálva azt találtuk, hogy az állami gondozásból kikerülők jellemzően 25 éves koruk előtt már hajléktalanellátási szolgáltatásokat vesznek igénybe, míg a rossz körülmények közül származók később kerülnek a rendszer

²⁵ Minél idősebb volt az interjúalany, annál kevésbé szerepelt a gyermekkor az első interjú fókuszában. Célzott kérdéssel valószínűleg pontosabb adatokat lehetne kapni.

²⁶ Ugyanakkor a gondozási naplókban és egyéb adatokban fellelhető bejegyzések alapján vélelmezhető, hogy a diagnózissal rendelkezőknél jóval többen érintettek valamilyen pszichoszociális fogyatékoságban, melyet alátámaszt az is, hogy sokan szenvedtek el bántalmazást, mely traumatikus élmény.

igénybe vevői közé. Mindkét esetben előfordul, hogy a felnőtt gyermek az édesanyjával együtt kér segítséget a BMSZKI-tól. Bár mindkét csoportban emelkedhet az életkor előrehaladtával a gyermekszám, pillanatfelvételünk során kevesebb gyermeket találtunk azon felnőttek esetében, akiket kiemeltek a családjukból, míg a nehézségek között felnőtteknél a több, akár négy-nél is több gyermek volt a jellemző.

A 45 éves Melinda férjével és fiával együtt vált hajléktalanná, most egy páros szállón élnek. *„[Vidéken] született és nevelkedett, a szülei már nem élnek, egy nővére van, akivel telefonon keresztül tartja a kapcsolatot. ... '9 évig éltem intézetben így nem volt békés gyermekkorom' – mondta családi háttéréről. Az iskolai végzettsége 8 általános iskola, elkezdte tanulni a cipőkészítő szakmát, de ezt a szakmát 2 év után abbahagyta.”* Fia, a 21 éves Pál szintén a BMSZKI egyik átmeneti szállójának lakója. Ugyanott született, ahol édesanyja, s szintén állami gondozásba került: *„Csecsemő, kisgyermek és óvodáskorát a szüleiivel töltötte, később 7 éves korában került nevelőszülőkhöz [egy vidéki városba], ahol ugyanannál a családnál élt egészen 15 éves koráig, majd ekkor került egy kis faluba, nevelőotthonba. Nevelőotthonos éve alatt szakmunkásképző intézetbe járt, ahol állattenyésztést és növénytermesztést tanult, de nem tudta befejezni. Átrakták egy másik iskolába, ahol parkgondozást tanult, arról meg is van a papírja.”* Melinda és férje egy építkezési vállalkozó átverése után vált először hajléktalanná egy vidéki nagyvárosban, ahonnan még egyszer, az átmeneti szállóról sikerült önkormányzati lakásba költözniük, amit bő egy év után visszaadtak, mert tartozást halmoztak fel. *„Melinda férjével, Péterrel 22 éve él házasságban. 5 gyermekük van: 4 fiú és 1 lány. A két nagyobbik fiú már nagykorú: a legidősebbik fiú a [átmeneti szállón] él, vele a távolság miatt sűrűbben szoktak találkozni, mint a kisebbekkel. A második fiú a barátnőjével él [megyében]. A három kisebb gyermek nevelőszülőknél van egy kis faluban, a kapcsolatot tartják velük.”* Úgy tűnik, Melinda lakhatási múltja sosem adott számára biztonságos háttérrel, s láthatóak a próbálkozások, maga sem tudott állandóságot adni e téren gyermekeinek. Bár kevés pontos részletet ismerünk Melinda és Péter gyermekkori körülményeiről, s arról, miért kerültek el a családjuktól, az „intézetis” múlt átörökítése, valamint az állami gondozás iskolai végzettséget, esetünkben szakképzést szerző támogató szerepe látható.

EGY NAGYCSALÁD PÉLDÁJA

Klára és négy gyermeke, Abigél, András, Márta²⁷ és Mária, regisztrált ügyfele a BMSZKI-nak. Hajléktalanná válásuk és intézményi történetük röviden a 48 éves anya szemszögéből: *„Klárát és a vele együtt lakó egyik lányát és annak családját tavasszal kilakoltatták. ... ekkor a [szállóra] került, ott várt a [másik szállóra]. Így került az intézményünkbe, ahol már két lánya is lakott páros szobában, mikor Klára beköltözött.”* Klára 25 éves lánya, Abigél abban a lakásban élt, ahonnan édesanyját is kilakoltatták. Az ő szemszögéből a hajléktalanelátásba való bekerülést a következő: *„Bár a kilakoltatásra számítottak, decemberben kaptak is figyelmeztetést, a kilakoltatásról szóló értesítést egy héttel a dátum előtt kapták meg. ... Milán [Abigél élettársa], Abigél, édesanyja és a három gyermek a [csáo²⁸-ba] került, ahonnan 2 hét után a gyámhivatal kiemelte*

²⁷ Márta csak nappali melegedőt vett igénybe pár alkalommal, róla nincsenek részletes adataink.

²⁸ Családok átmeneti otthona, lakhatási nehézséggel küzdő kisgyermekes szülők gyermekeikkel közös átmeneti lakhatását és támogatását megcélzó gyermekvédelmi alapellátás, ahol a szülői felügyeleti jog nincs korlátozva.

a gyerekeket. A felnőttek a csáóból a [fapadra] kerültek.” Klára 32 éves fia, András, a családtól elszakadva más pályát járt be, de ugyanúgy a BMSZKI lakója lett: „András börtönből szabadult. A börtönből családhoz [barátnője családja] került, innen az [éjjeli menedékhelyre]. ... Szülei nagyon megharagudtak rá a cselekedetei miatt. Nem fogadták el a kapcsolattartás felkérését sem. Hosszú évekig nem látogatta őt senki. Minden héten levelet írt a szüleinek, válasz soha nem érkezett. ... András édesanyja és húgai, azoknak családjai hajléktalan ellátásba kerültek, gyerekeik állami gondozásban. Később, amikor az apja is szabadult a börtönből, ő is hajléktalanszállón lakott közösen az édesanyjával.” Mária 18 éves, az ő története más, mint a testvéreié, de ugyanúgy a BMSZKI lakója lett: „Azért került ilyen helyzetbe, mert a szülei kidobták otthonról. Akkor már volt két gyereke, előtte a férjével és a gyerekekkel lakott vidéken albérletben. A párja ivott, gépezett, agresszív volt, ezért Mária visszaköltözött a szüleihez. Az anyja el akarta tőle venni a családi pótlékot, de Mária nem adta oda, mivel kellett a gyerekei (1,5 éves kislány és újszülött kislány) ellátására. Egyik este, mikor lement a gyerekekkel sétálni, az anyja már nem engedte vissza a lakásba. Volt nála pelenka, tápszer, megfelelő ruházat, babakocsi. Épp egy padon ült, már éjszaka volt, amikor rendőrök szólították meg. Mária elmondta nekik, hogy mi történt vele, ekkor kerültek a gyerekek az Alföldi utcai gyermekintézménybe, később pedig nevelőszülőkhöz. Mária ekkor az utcán maradt és évekig itt élt. Tavaly ismerkedett meg jelenlegi párjával, akivel először az utcán éltek, majd több munkásszállón is megfordultak egy-egy napot. Az [átmeneti szállóra] a [éjjeli menedékhelyről] kerültek be, az [éjjeli menedékhelyre] pedig az utcáról.”

Klára családjának a történetét átszővi a bizonytalanság és szegénység, a korai gyermekváltás (ő maga 16 éves volt András születésekor, legkisebb lánya, Mária is kétgyermekes anya 18 éves korára), a családon belüli konfliktusok, a büntetés-végrehajtási intézmények, az olyan mértékű lakhatási krízisek, melyek végén a gyerekeket kiemelik a családból. A lakhatási szegénység vagy a biztos, jó lakhatási körülmények hiánya is nagyon erős kockázati faktor lehet. A szülők már maguk sem tudtak állandóságot biztosítani a gyermekeiknek, jellemző volt a sokszori költözés, a tartozások felhalmozása. Egyik gyermekük maga kérte állami gondozásba vételét, másikuk már fiatalkorúan bűncselekményt követett el, később visszaeső lett. Az édesapa szintén börtönbe került, mikor a gyerekek már felnőttek voltak, esetében a családtagok támogatása már a BMSZKI-ban valósult meg. Klára gyermekei változatos utakat jártak be, azonban abban hasonlítanak egymásra, hogy korán vállaltak gyerekeket, látszólag nem volt ismeretük a születésszabályozás fontosságáról, rossz párkapcsolatokban élve, (ismételten) bántalmazás áldozataivá váltak. Egyikük sem tudta biztos lakhatásban nevelni gyermekeit, hiányzott a támogató háttér is, hiszen a rossz kapcsolatból nem tudtak szerető családi körülmények közé menni. Klára minden gyermekének gyermeke állami gondozásba került, kivétel Mária legidősebb lányát, akit a párja szülei fogadtak be. Elmondható, hogy a hajléktalan élethelyzet, illetve annak kockázati faktorai öröklődnek.

TÖBBGENERÁCIÓS CSALÁDOK A SZOCIÁLIS MUNKA GYAKORLATÁBAN

A tanulmányban bemutatott családok tagjai több év alatt fordultak meg a BMSZKI 21 intézményének valamelyikében. Ugyan előfordult, hogy egy család több tagja együtt érkezett egy adott szállóra, többségük nem egyszerre és nem ugyanazt a szállót használta. Ha egy szülő

ellenkező nemű felnőtt gyermekével, unokájával együtt válik hajléktalanná, az éjjeli menedékhelyek többségében nincs lehetőség közös elhelyezést kérni, ezért különböző intézményekbe kerülnek, még ha csak ideiglenesen is. Így bár többgenerációs családok adatait elemezzük, a gyakorlatban a családok tagjai egyenként kerültek a segítő munka fókuszába. A szociális munkásnak el kell fogadnia, ha a családi dinamika miatt az ügyfél kizárólag egyenként jelenik meg, s szintén hajléktalanként élő családtagjaival nem akar kapcsolatot tartani. Természetesen vannak olyan helyzetek is, mikor az esetkezelés része a családtagokkal való kapcsolattartás elősegítése, akár a közös elhelyezés megindítása. A tanulmányban bemutatott Klára és gyermekei jó példa ugyanakkor arra, hogy egy időben laktak a BMSZKI különböző szállóin – többségük éjjeli menedékhelyen, ahol nem lehetséges ugyanolyan mélységű egyéni segítői tevékenység, mint az átmeneti szállókon. Ilyen esetekben érdemes lenne esetkonferenciát szervezni a különböző családtagokat segítő szakemberek és intézmények között, hiszen a hajléktalanságból együttműködéssel könnyebb lehet kiutat találni.

A különböző típusú intézményekben mást-mást jelent az egyéni segítségnyújtás: míg az átmeneti szállókon lehetőség van az első interjú alapján klasszikus, intenzív, személyre szabott esetkezelésre, az éjjeli menedékhelyeken többnyire csak támogató szociális munkára, a nappali melegedőben pedig gyakran csupán információ nyújtására van lehetőség. Ennek hátterében az intézménytípus sajátosságai is állnak, például az, hogy ez utóbbiakban nincs az ügyfeleknek állandó jogviszonya, így esetleges, hogy adott napon ki tér be, ugyanakkor a bizalmi kapcsolat és a szociális munkához való kötődés sem feltétlen tud emiatt kialakulni – mint ahogy a dokumentációs kötelezettség is kisebb. Saját mintánk alapjául az átmeneti szállók részletes dokumentumai szolgáltak és az ezekben az intézményekben élő nők családtagjait kerestük meg a nyilvántartási rendszerünkben. Elképzelhető, hogy másfajta családokat találtunk volna akkor, ha éjjeli menedékhelyen éjszakázó nők vagy férfiak szüleit és gyermekeit kerestük volna. Másodelemzésre azonban leginkább az átmeneti szállók dokumentációs rendszere alkalmas.

A fentiekből kirajzolódik, hogy a szociális munka akkor is egyénfókuszú, ha az ügyfél legalább egy családtagja szintén hajléktalanként él. Nagyon ritkán fordul elő olyan eset, mikor szülő és gyermek együtt kerül az esetkezelő látókörébe vagy akár együtt kell velük dolgoznia. Ezért a többgenerációs családok esetében sem beszélhetünk családi szociális munkáról. A gyakorlat sem támasztja alá, hogy minden esetben jó, ha ezen családok tagjai egy intézményt vesznek igénybe. Sokszor pont gátolják az egyéni fejlődés lehetőségét, akár korábbi rossz mintákat, negatív családi dinamikákat hoznak be abba az esetkezelői munkába, melynek fókuszában a hajléktalanságból való kilépés, az egyéni kompetenciák megerősítése áll(na).

ÖSSZEZÉS

Bár az általunk a dokumentumok másodelemzése alapján megismert 21 család története és élethelyzete sok mindenben eltér, mégis több mintázatot figyeltünk meg, amelyek közösen közrejátszhatnak abban, hogy a családból két vagy akár három generáció tagjai is hajléktalanná váltak.

A mintánkba került hajléktalan emberek egy részénél földrajzi vándorlást tapasztaltunk. Ennek okai különbözőek lehetnek. A jelenlegi hajléktalanellátó rendszer sajátosságain túl egyéni élethelyzetek és döntések állhatnak a mobilitás hátterében. Azonban vannak példák

arra is, hogy egy, a már budapesti szolgáltatásokat használó rokon „meghívására” érkezik valaki a fővárosba. Nem találtunk jelentős különbséget a szegényebb és gazdagabb régiókból származók számában.

Szembetűnő volt, hogy a nyolc általánosnál alacsonyabb iskolai végzettségű anyák mind mélyszegénységben éltek, középkorú nőként komoly egészségügyi problémákkal küzdöttek, legalább négy gyermekük született és egy kivételével nem tudtak olyan életkörülményeket biztosítani gyermekeiknek, hogy azokat ne emeljék ki a családból. S bár a gyermekvédelmi szakellátásban felnövekvő gyermekek iskolai végzettsége magasabb, mint akár szüleiké, akár a hátrányos helyzetű családjaiknál nevelkedő kortársaiké, azok közülük, akiknek megoldatlan a lakhatása, fiatalabban érkeznek a hajléktalanellátó rendszerbe a családban nevelkedettekhez képest, és kisebb a valószínűsége, hogy saját jogú lakhatásban éljenek. Azok a fiatalok, akik saját családjukban nőttek fel, nagyobb arányban hagyják félbe iskolai tanulmányaikat (akár az általános iskolát sem fejezik be), korábban vállalnak gyermekeket, és gyakrabban kerülnek konfliktusba lakótársaikkal vagy a szociális munkásokkal a hajléktalanellátó intézményekben.

A nemek között szembetűnő különbség mutatkozott az iskolai végzettség terén: mindkét generációban rosszabb volt a nők iskolai végzettsége, és csak a nők között találtunk olyat, aki nem végezte el a nyolc általánost sem. Mind az anyák, mind a (leány)gyermekek közül sokan éltek akár gyermek-, akár felnőttkorukban (esetleg mindkettőben) bántalmazó családi közegben, amelyben nem kaptak kívülről támogatást – a fent bemutatott több példában is a családból történő kiemelés volt az ellátórendszer „válasza”. A traumák generációkon történő átörökítését egy külön tanulmányban mutatjuk be.

A hajléktalanellátó rendszerben megjelenő többgenerációs családok esetében már sokszor nehéz a hazai strukturális lehetőségek között megoldást kínálni problémáikra: az alacsony iskolai végzettség nem teszi lehetővé az önálló lakhatáshoz szükséges piaci jövedelem megszerzését, rossz egészségi állapotuk miatt legtöbbször könnyű fizikai munkát tudnak vállalni a középkorú hajléktalan emberek, és így csak rövid ideig, családi segítség vagy párkapcsolat útján sikerül kijutniuk a hajléktalanságból.

Ezek miatt különösen fontos lenne, hogy a gyermekvédelmi rendszerrel együttműködve olyan eszközöket dolgozzanak ki a szakemberek, amik ezt az átörökítő folyamatot meg tudják szakítani. Szükség lenne a hátrányos helyzetű családok intenzívebb támogatására, akár a szociális alapellátás (pl. adósságkezelés), akár a gyermekvédelmi alapellátás (családmegerősítő programok) fókuszált bevonásával. Az iskolai lemorzsolódás, korai gyermekvállalás, bántalmazó párkapcsolat mind olyan tényezők, melyeket megelőzéssel és hatékony, precíz beavatkozással lehetne kiküszöbölni, mert ezek hosszútávú hatásai már nehezen orvosolhatók. Ugyanakkor a 21. században Európában elengedhetetlen lenne, hogy azoknak, akik önjelöltől saját maguk ellátásáról gondoskodni nem tudnak, olyan anyagi és természetbeni támogatási lehetőségek álljanak rendelkezésükre, melyek lehetővé teszik az emberhez méltó életet és a társadalmi tagságot.

Azokban az esetekben, amikor egy család tagjai egy időben veszik igénybe hajléktalanellátó intézmények szolgáltatását, az esetkonferenciák ideális terepet biztosíthatnak a különböző szakemberek és intézmények segítő munkájának összehangolására, a hatékonyság fokozására. Ugyanezt tágabb körben is meg lehetne valósítani például kiskorú gyermekek esetében a gyermekvédelmi alap- és szakellátás szereplőinek, illetve más szociális és egészségügyi intézmények (pszichiátriai szak- vagy közösségi gondozó, szenvedélybeteg segítő, pártfogó felügyelő,

stb.) bevonásával. Ehhez azonban az ellátórendszer kapacitásainak növelésére is szükség van, hiszen az esetkonferenciák megszervezése és lebonyolítása a jelen leterheltség szintjén a legtöbb szakember és intézmény működésébe nagy nehézségek árán fér csak bele.

Klára és családja bemutatott története jól szemlélteti, hogy a különböző hátrányok hogyan adódnak össze és együttesen nehezítik meg egy család több generációjának boldogulását. A széleskörű prevenciós és hátránykompenzáló támogató rendszeren túl szükségesnek tartjuk ezen családok helyzetének (történetének) alaposabb megismerését, ideértve a nem átmeneti szállón élő családtagokat is. Kutatásunkat a jövőben elsődleges adatgyűjtéssel kívánjuk folytatni: egyfelől szélesebb kört lefedő kvantitatív módszerrel nyerünk egy pillanatképet arról, milyen típusú és problémájú családok veszik igénybe egyidejűleg a BMSZKI szolgáltatásait, másfelől interjú adatfelvétel keretében kérdezzük a családtagokat a fókuszba került problémák mélyebb megértése céljából.

IRODALOM

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.tv>
- Albert F. – Dávid B. (2001): *Ha elszakad a háló...* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Baptista, I. (2010): Women and homelessness. In: O'Sullivan, E. et al. (eds.): *Homelessness Research in Europe*. Brussels: FEANTSA. 163–185.
- Baptista, I. et al. (2017): *Family Homelessness in Europe. EOH Comparative Studies on Homelessness*. Brussels: European Observatory on Homelessness.
- Bretherton, J. – Mayock, P. (2021): *Women's Homelessness. European Evidence Review*. University of York.
- Bretherton, J. – Pleace, N. (2018): *Women and Rough Sleeping. A Critical Review of Current Research and Methodology*. University of York.
- Budai B. et al. (2015): Az ellátotti kör meghatározása; In: Roszík Á. (szerk.): *Az átmeneti ellátás gyakorlati kérdései*. Gödöllő: ATOSZ.
- Czibere I. – Molnár É. (2016): Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródott vidéki térben. Egy magyar–román határ menti zsákfalú esete. *Erdélyi Társadalom*, 14(1): 165–190.
- Fábián K. (1977): *A Makoldi család*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Fehér B. (2018): *Hajléktalan nők sajtósági problémáinak elemzése*. Kézirat.
- Fehér B. – Kovács I. (2018): Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján. *Esély*, 29(6): 33–64.
- Fehér B. – Lengyel L. (2023): A hajléktalanság női arca. *Párbeszéd*, 10(1): 83–99. <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2023.10/1/6>
- Györi P. (2021): „Így kallódunk el szépen egymás után”. Állami gondozottak voltak, ma hajléktalanok. *Esély*, 32(1): 92–111. <https://doi.org/10.48007/esely.2021.1.6>

- Mostowska, M. (2016): *How the production of statistics makes homeless women (in)visible*. FEANTSA Magazine Perspectives on Women's Homelessness. <https://www.feantsa.org/download/summer-2016-perspectives-on-women-s-homelessness1684329503268833210.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 03.)
- Neményi M. – Messing V. (2007): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, 6(1): 2–20.
- O'Sullivan, E. (2020): *Reimagining Homelessness. For Policy and Practice*. Bristol: Policy Press. <https://doi.org/10.56687/9781447353546>
- Pasqualetti I. (2017): *Balogvilág. Riportregény*. Budapest: Gondolat.
- Perry, B. – Szalavitz, M. (2021): *A ketreche zárt fű – és más történetek egy gyermekpszichiáter jegyzetfüzetéből*. Budapest: Park Kiadó.
- Portfolio (2018): <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20181130/csokkent-a-szegenyseg-magyarorszagon-de-egyre-jobban-szetszakad-a-tarsadalom-306215> (Utolsó letöltés: 2023. 11. 09.)
- Révész Gy. (2015): A rossz gyermekkori bánásmód következményei. In: Kiss E. Cs. – Sz. Makó H. (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*. Pécs: Pro Pannonia, 276–290.